

ПРО МІЖКУЛЬТУРНУ СУТНІСТЬ ТРАНСІСТОРИЧНОГО, ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ТА ТРАНСЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОМАНІВ

Колесник О. С. Про міжкультурну сутність трансісторичного, цивілізаційного та трансцивілізаційного романів / О. С. Колесник // Трансформація освіти і культура : зб. матеріалів Міжн. наук.-творч. конф., Київ 2–3 травня 2012 р. – К. : НАКККіМ, 2012. – С. 221–223.

Колесник О.С.,
докторант НАКККіМ

У статті вводяться та визначаються поняття трансісторичного, цивілізаційного та трансцивілізаційного підвидів історичного жанру в літературі.

Ключові слова: історичний, трансісторичний, цивілізаційний, трансцивілізаційний роман.

В статье вводятся и определяются понятия трансистоического, цивилизационного и трансцивилизационного поджанров исторического жанра в литературе.

Ключевые слова: трансистоический, цивилизационный, трансцивилизационный роман.

The author presents and defines the concepts of the “transhistorical”, “civilizational” and “transcivilisational” sub-genres of the historical novel.

Key words: “transhistorical”, “civilizational” and “transcivilisational” novel.

Актуальність обраної теми визначається все більшим значенням цивілізаційного підходу до осмислення історії та сьогодення людства. В умовах помітної тенденції до зближення художньої літератури з науковою (зокрема, історичної), цивілізаційна специфіка все частіше стає об'єктом художньої рефлексії, що породжує нові форми та піджанри, як в межах традиційного історичного роману, так і на його кордоні з іншими жанрами. Деякі з цих нових форм і є предметом нашої статті. Найближчими до нашої

тематики в сучасній українській науці є дослідження В.Даренського [1], присвячені естетичній специфіці художнього освоєння історії. Однак, ми висуваємо в якості наукової новизни обґрунтування трьох раніше не описаних літературних піджанрів, які займають все більш помітне місце в сучасній культурі.

Історичний жанр в літературі визначається тим, що події в творах цього типу відбуваються в час, який передує життю автора. Це, в основному, вірно і для трансісторичного роману, хоча його дія може доходити до моменту написання. Цивілізаційний та трансцивілізаційний романи теж найчастіше відносяться до минулого, але можуть описувати сучасний автору світ, тому дещо виходять за межі історичного жанру, накладаючись на нього лише частково.

Виникнення цих нових форм є закономірним, оскільки спосіб життя середнього сучасного представника західної цивілізації вже не може розглядатися як єдино правильний, стандартний варіант. Інші культури все активніше заявляють про свої цінності, в тому числі, в художній формі. Зокрема, помітним явищем є емансипація мешканців колишніх колоній або пригноблених меншин всередині метрополії, що є аспектом того самого глобального суспільного процесу, який привів до емансипації жінок та робочих класів, а також до виокремлення у самосвідомі та активні групи найрізноманітніших меншин.

Одночасно, серед самих західних істориків та митців зростає інтерес до унікальних форм світобуття і живих, і вже не існуючих людських спільнот, в тому числі, предкових по відношенню до сучасних європейських націй. Отже, те що може здаватися бунтом проти європоцентризму, є частиною великого процесу, який, значною мірою відбувається в самій Європі. До того ж, всі ці ревізії стають можливими завдяки світоглядним засадам тієї-таки Європи, які передбачають певні політичні свободи, зокрема, свободу слова. Крім цього, все помітнішими стають твори, які не стільки протиставляють різні способи буття етносів та націй, скільки, чітко виділяючи їх особливості, все ж таки

підкреслюють їхню єдність, та вбачають в їхній взаємодії саму суть історичного процесу.

Трансісторичним є твір, основним завданням якого є художнє відтворення багатовікової історії певної країни/території чи етнічної групи. Ця історія розкривається через долю представників декількох сімейств, належних до різних соціальних верств. Від роману-епопеї трансісторичний роман відрізняється часовими масштабами: від декількох сотень до мільйонів років. Цей жанр з'явився відносно недавно, в середині ХХ ст. Одним з небагатьох його майстрів є американський письменник Дж.А.Міченер, автор більш ніж десяти бестселерів (обсягом від 700 до 1400 сторінок), присвячених історії різних частин США, а також країн Карибського басейну, Мексики та Польщі. Зазвичай, романи Міченера починаються з опису геології, інколи – і палеонтології регіону (ці екскурси є водночас естетично самоцінними та необхідними для розуміння подальших подій), а потім переходять до його заселення різними групами людей, які вступають в складні контакти, результатом яких є формування нової спільноти. Англійським колегою Міченера є Е.Резерфорд, чий роман, такі як «Сарум», описують історію Британських островів, починаючи з їхнього відокремлення від континенту і до сьогодення.

Крім літератури, трансісторичний жанр присутній в живописі (деякі картини І.Глазунова) та кінематографі («Десять човнів» Р. де Геера та П.Джигірра – фільм знятий австралійськими аборигенами про власну історію, дія якого розгортається в трьох часових шарах).

На відміну від ще досить рідкісного трансісторичного роману, **цивілізаційні** романи з'являються все частіше. Цей піджанр, чиєю визначальною характеристикою є охоплення ним усіх сфер життя певного суспільства, є старшим за трансісторичний, та має дещо розмиті межі.

Цивілізаційний роман не дуже чітко відділяється від власне історичного, особливо такого, що поєднує глибоке знання фактажу з високим рівнем емоціональної зацікавленості автора. Одним з перших романів такого типу

(вороги називали його «археологічним», критикуючи саме ту його особливість, яка в наш час входить в моду) є «Саламбо» Гюстава Флобера. Цей письменник перед написанням «Саламбо» опрацював десятки, якщо не сотні томів латиною: «Щодо карфагенян я цілком щиро вважаю, що вичерпав усі тексти. Мені було б неважко після роману написати товстий том критики з безліччю цитат» [2; 365]. Крім опрацювання літератури, Флобер виїздив до Тунісу, і настільки вжився у вже не існуючу карфагенську культуру, що перемагав у суперечках з професійними археологами, а його основані на гіпотезах описи були підтвердженні пізнішими відкриттями. Те саме можна сказати і про інших майстрів історичного роману, таких як Т.Манн («Йосиф та його брати»), І.Єфремов («Таїс Афінська»), Г.Відал («Створення світу»).

Цивілізаційний роман рідко має чітку фабулу, оскільки його основним змістом є фізичне та духовне життя людини/покоління людей на тлі буття цілої цивілізації, часто – протягом переломного історичного моменту. Написання подібного роману вимагає не тільки таланту, а й величезної дослідницької роботи. Однак, кількість цивілізаційних творів збільшується завдяки більшій доступності наукової інформації та полегшенню подорожей автора до описуваних місць. Сьогодні в цьому напрямку чи не активно працюють афро-американські письменники, які ставлять своїм завданням осмислення африканської спадщини, а також досвіду рабства. Знаковим твором цього типу є нагороджений Пуліцеровською премією роман Алекса Хейлі „Корені” (1976), сама назва якого запровадила в обіг нове поняття. Цей роман є історією сімох поколінь однієї сім’ї, починаючи від Канта Кінте, який в 1767 був вивезений з Гамбії та наведений у рабство, і закінчуючи його сучасним нащадком – самим Алексом Хейлі. Іншим прикладом афро-американської літератури є „Кохана” лауреата Нобелівської премії Тоні Моррісон. Тут до проблем рабства як такого додаються гендерні питання, подані у феміністичному дусі. Цікавим прийомом є сполучення реалізму та містики. Таким способом авторка відновлює ментальний світ своїх героїв, для яких магічне є таким само реальним, як і фізичне.

Знаходження цивілізаційних «коренів» не обов'язково пов'язане з антиколоніальними змаганнями. Завданням може бути мікроісторичне дослідження: на прикладі однієї конкретної родини чи місцевості відновити ментальність та способу життя. На відміну від традиційного історичного роману, основним змістом такого твору є не стільки опис значних подій, скільки воскресіння унікального локального укладу, і водночас виділення вічного, неперехідного в людській душі та вчинках. Прикладом можуть бути романи відомого британського політика та письменника Джона Бакена, такі як «Покров темряви», де неперевершено відтворюється історична атмосфера, причому в її найбільш потаємних аспектах (пережитки язичництва, життя декласованих елементів тощо), які довго залишалися прихованим від офіційної історії.

Подібні романи, які презентують «своє як чуже» можуть розмивати межу реалістичної оповіді та фентезі, або викладати історичні події з використанням прийомів магічного реалізму. Такі елементи фантастики дозволяють розкрити життєвий світ предків, для яких надприродне було таким само реальним, як фізичне. Заради цього автори можуть запозичувати фольклорні елементи, використовувати прийоми магічного реалізму, надавати творам міфологічний, релігійний, філософський символізм. Так, в реалістичному романі Г.Дженінгса «Мандрівник» поруч з Марко Поло ми зустрічаємо Сіндбада, Алі Бабу, Аладдіна та інших. «Легенда про Уленшпігеля» Ш. де Костера та «Повість про Ходжу Насреддіна» Л.Соловйова, є літературними обробками фольклорних оповідей про трікстера/героя, як втілення національного духу. Інколи фантастики стає настільки багато, що відбувається перехід до жанру історичної фентезі: «Козацькому роду нема переводу» О.Ільченка, «Пришестя короля» Н.Толстого, «Джонатан Стрейндж і містер Норрілл» С.Кларк належать саме до цього жанру, але їхня атрибуція як цивілізаційних романів теж правомірна.

Серед основних форм цивілізаційного роману можна виділити:

1. Енциклопедичний опис сучасного автору суспільства: «Дон Кіхот», романи Ч.Діккенса, Ж.Амаду, Т.Вулфа, певною мірою – релігійно-філософські тексти у фантастичній формі («Божественна комедія», «Подорож на захід»). У живописі їм відповідають картини реалістів ХІХ ст. – Г.Курбе («Похорони в Орнані»), У.П. Фріта («Вокзал у Паддінгтоні») та інших, в кінематографі – літописи країни, такі як «Форрест Гамп» Р.Земекіса.
2. Відтворення буття свого народу в особливо важливий історичний момент. Стандартом є «Собор Паризької Богоматері», «Війна і мир», «Звіяні вітром». Інколи портретом цивілізації є цикл романів, або вся творчість письменника – В.Скотта, Ф.Купера, А.Дюма-старшого, А.Голон, повісті Б.Акуніна тощо.
3. Реконструкція буття чужої нині неіснуючої цивілізації. Про цей варіант в літературі буде йтися далі. Цей підвид широко представлений в живопису, особливо кінця ХІХ - поч. ХХ ст., а також у кінематографі («Апокаліпсис» М.Гібсона та ін.).
4. Презентація чужої для автора сучасної йому культури. Цей тип сам по собі зустрічається нечасто. Зазвичай, «чужа» культура дається у порівнянні з іншою, «своєю», що, за нашою класифікацією, відноситься до наступного, трансцивілізаційного піджанру.

Одним з найбільш цікавих та поширених зараз є третій варіант, в якому письменник ідентифікується з іншим народом, культури якого як такої вже не існує. В цьому випадку у літератора не може бути власного досвіду цивілізаційного контакту в реальному часі і просторі. Однак, за допомогою спеціальних досліджень він може влаштувати собі віртуальне занурення в минуле життя. Чи не найяскравішим прикладом є епічний роман Рут Б. Хілл «Ханта йо», в якому відтворюються всі аспекти життя народу сіу. Праця над романом продовжувалася двадцять п'ять років; двадцять з них авторка подорожувала місцями, де відбувалися події роману, перевіряючи всі деталі. Вона опитала більше тисячі представників всіх західних індіанських племен,

обробила незчисленні етнографічні та антропологічні праці, вивчила всі діалекти, ритуали та пісні. Після цього вона написала книгу мовою сіу. З цього тексту був створений зворотний переклад англійською. Це було зроблено для того, щоб в оповідь не просочилося нічого зайвого – адже індіанці мислили іншими категоріями, ніж білі, наприклад, не знаючи понять гріха та вини. Водночас, багато слів, в тому числі філософських термінів (Хілл стверджує, що у сіу була розвинена філософія) які не мають англійських аналогів, були залишені без перекладу і пояснені у коментарях. Результатом став надзвичайно інтелектуальний, глибокий, але саме тому дуже складний для читання текст. Парадоксальним чином, висока літературна якість не дала цій книзі стати бестселером.

До цього ж, третього варіанту, належать достатньо популярні зараз екскурси в ще більш глибоке минуле. Перші художні твори на тему життя первісних людей з'явилися в XIX ст., але лише сучасні досягнення антропології, етнографії та археології, дозволили вченим та літераторам вийти на принципово новий рівень. В XIX ст. ідея прогресу вимагала зображувати давніх людей в усіх відношеннях примітивнішими та грубішими, ніж сучасні. В кінці XX ст. повага до різних цивілізаційних моделей сучасного людства привела і до переоцінки способу життя давніх людей. Домінуючим підходом стало визнання того, що люди завжди намагалися раціонально організувати своє життя, і в чомусь, можливо, були вище своїх сучасних нащадків. З підвищенням інтересу до побуту та ментальності, на зміну оповідам про екзотичні пригоди серед дикої природи приходять твори, присвячені докладному відтворенню матеріальної та духовної культури людей кам'яного віку. Така настанова на висвітлення не стільки окремих подій, скільки способу життя народу в цілому дозволяє віднести їх до категорії цивілізаційних романів.

Одним з найбільш відомих серед них став цикл «Діти Землі» Джін М. Аул, який сполучає наукову точність та достатньо високу літературну якість. У відповідності з новою парадигмою, Аул зображує давніх людей сильними,

сміливими, розумними та достатньо толерантними; їхня психологія, цінності та мотиви співставні з сучасними. Можливо, авторка занадто ідеалізує своїх героїв та їхній спосіб життя, але ж її основна ідея полягає саме в тому, що людство може пишатися своїми предками.

Дія перших трьох з її шістьох романів повністю відбувається на території України. Всі описані реалії є археологічно вірними, тексту передують карта та зображення історичних артефактів, які фігурують в тексті. Переконаливо з точки зору сучасної етнографії виглядають описи духовного світу Мисливців. Відомі статуетки з Мезінської стоянки, які в археологічних працях тлумачаться то як зображення жінки, то птаха, Аул називає подвійним образом, жінки-птаха. Подібні зображення Богині у стані переходу від однієї форми до іншої є спробою візуалізації її трансцендентної сутності. «Вовча стоянка» (Мезіно), зображується як єдина в своєму роді, завдяки наявності спеціального Музичного Житла, де зберігаються інструменти, і де створюється музика (відтворення якої можна почути в Чернігівському історичному музеї).

Сутність **трансцивілізаційного** твору полягає у зіставленні способу буття, норм та цінностей декількох культур. Для написання роману такого типу автор повинен вийти на найвищій рівень історичного узагальнення, виявивши саму сутність описуваних культур, та визначивши перспективи їхньої взаємодії. Трансцивілізаційний роман може зближуватися з трансісторичним – в творах вже згаданого Дж.Міченера є презентація різних культур з їхніми цінностями та способами буття, які в різні часи або паралельно населяли ті самі території. Однак, трансцивілізаційний роман в чистому вигляді охоплює дещо менший проміжок часу (достатньо декількох років), і надає повний опис цивілізацій. Як і інші форми історичного жанру, трансцивілізаційний роман нерідко описує епохи докорінних змін, і простежує долі різних народів під час смерті старого та народження нового ладу. Наприклад, «Пришестя короля», «Вікінг» Т.Северіна та «Аттіла» В.Нап'єра, окрім усього іншого, досліджують формування основ європейської цивілізації

після падіння Риму; «Чорне серце» Е. ван Ластбадера – відлуння в'єтнамської війни в США та Південно-східної Азії.

Коротші форми цього жанру можуть демонструвати лише зустріч представників різних цивілізацій, як носіїв відмінних фундаментальних цінностей та норм. Така зустріч, здебільшого, приймає форму конфлікту, результат якого може бути трагічним («Міст через ріку Квай»). Інколи, ситуація контакту важлива не стільки конфліктом, скільки можливістю одивненого погляду на звичне. В більшості випадків, автори постулюють можливість знаходження по-справжньому загальнолюдських цінностей, які забезпечують якщо не примирення, то взаємне розуміння та повагу опонентів.

У розгорнутому вигляді трансцивілізаційний жанр виявляється у вигляді масштабного твору, який докладно описує та порівнює всі грані життя двох (або більше) цивілізацій. Результати такого співставлення можуть бути різні. Найрідше зустрічається відторгнення однієї культури іншою («Ацтек» Г.Дженінгса, де головний герой залишається непримиреним до європейців, які знищили його державу). Протилежним варіантом є прийняття чужої культури: в еталонному для жанру романі Дж.Клавелла «Сьогун» англієць приймає японський спосіб життя. Як це типово для кращих зразків трансцивілізаційного жанру, цей роман має певне автобіографічне підґрунтя: під час Другої Світової Війни британський артилерист Клавелл потрапив до японського полону. В „Сьогуні” ми теж бачимо англійця, який потрапив до японського полону, проте дія відбувається на межі XVI та XVII століть. Основною темою роману є взаємодія двох культур, двох систем цінностей – європейської та японської, причому англієць Блекторн з часом все краще розуміє логіку та позитивні моменти чужої культури, яка спочатку викликала тільки відторгнення. „Сьогун” є першокласним пригодницьким романом, і водночас – глибоким дослідженням японського характеру та переконливою історичною реконструкцією подій, що привели до встановлення сьогунату Токугава. Завдяки своєму високому рівню він, разом з „Коренями” А. Хейлі, став своєрідним еталоном жанру.

В інших текстах прийняття чужого як свого може бути настільки глибоким, що повернення назад сприймається як трагедія («Гой, що танцює з вовками» - роман та екранізація).

В деяких випадках дві культури можуть розумітися як такі, що зближується та породжують щось нове – в циклі своїх історичних творів Р.Саткліфф розглядає римську та кельтську спадщину сучасної британської культури. Інколи ж, навпаки, автори показують нам, як можливість такого зближення була втрачена (фільм «Мамай» О.Саніна).

Отже, цивілізаційний, трансцивілізаційний та трансісторичний жанри можуть розглядатися як специфічні форми історичного жанру, які відрізняються підвищеною увагою до створення більш чи менш повної наукової картини певного соціуму в художній формі. В цілому, твори подібного типу дають можливість уважніше та об'єктивніше подивитися на міжкультурні стосунки, розділити поняття «інший», «чужий», «супротивник» та «ворог», і переосмислити сутність минулих та теперішніх конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Даренський В.Ю. Художнє освоєння історії як проблема некласичної естетики / В.Ю.Даренський // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Випуск 8. Серія: філософські науки. – Чернігів, ЧДПУ, 2001. – С. 40-45.
2. Флобер, Г. Саламбо. / Г.Флобер. – Минск: Нар. асвета, 1983. – 384 с.